

It is stressed that formation of the system of physical activities is related to the project activities. It takes place when a person has decided to act, ready to create and give your own response to the challenges by implementing activities to ensure the exit of the extremity. Work design begins with the appearance of the image, that is, plan the desired outcome of somebody's physical activities.

Key words: *physical activity, habit of physical activity, professionally-applied physical training, person, values, self-determination.*

УДК 78.071.5:159.953:159.923

І. В. Рожко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ МУЗИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено аналіз і порівняння існуючих підходів до класифікації музичної пам'яті особистості, детально розглянуто окремі види пам'яті, конкретизовано зміст понять сенсорна, зорова, слухова, рухова, короткочасна та довготривала пам'ять у музичній діяльності особистості.

Практичне значення дослідження полягає в узагальненні передового педагогічного досвіду з проблеми типології музичної пам'яті особистості та у визначенні головних особливостей її перебігу. Перспективи подальшої розвідки націлені на визначення методів діагностування та розвитку музичної пам'яті особистості молодшого школяра, відповідно до її підвидів.

Ключові слова: *музична пам'ять, види музичної пам'яті (сенсорна, зорова, слухова, рухова пам'ять, короткочасна та довготривала).*

Постановка проблеми. Функціонування пам'яті – складний, багаторівневий процес, який складається з різних дій, операцій, часових етапів та має власні механізми. Він потребує залучення інших когнітивних процесів, спеціальних мнемічних здібностей, вольових зусиль і мотивів особистості, залежить від емоцій.

Загальну пам'ять розрізняють відповідно до включення в її перебіг різних модальностей; мети, цілей і тривалості запам'ятовування. Нейрофізіологічний, психофізичний і педагогічний аспекти дослідження пам'яті є достатньо вивченими й актуальними, їх розглядають у своїх дослідженнях науковці сучасності. Специфіка ж музичної пам'яті передбачає необхідність пристосування результатів даних досліджень до музичної діяльності особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Питаннями класифікації загальної пам'яті особистості займалися такі науковці, як: П. Блонський, О. Вейн, Р. Шиффін та Р. Аткинсон. До структури, поділу музичної пам'яті на підвиди у своїх дослідженнях звернулись А. Алексєєв, Г. Уіппл, А. Корто, та К. Мартінсен.

Музичну пам'ять у виконавській діяльності музиканта-інструменталіста розглянули Л. Маккіннон, Г. Ципін та С. Савшинський. Детальне вивчення окремих видів пам'яті мало місце в наукових працях М. Кузнецова, М. Колтхарта, У. Джемса.

Мета статті – здійснити аналіз існуючих підходів до класифікації музичної пам'яті особистості та визначити її основні види в музичній діяльності.

Методи дослідження. У підготовці матеріалу даного педагогічного дослідження використано такі теоретичні методи: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація.

Виклад основного матеріалу. У сучасних працях дослідників проблеми розвитку **пам'яті** (П. Блонський, О. Вейн, Р. Шиффін та Р. Аткінсон) існує декілька визначних підходів щодо її класифікації. У якості найбільш загальних підстав для виокремлення окремих видів пам'яті переважно розглядають особливості діяльності із запам'ятовування та відтворення отриманої інформації.

Поділ на види здійснюється науковцями за різними чинниками:

- за характером психічної активності, що переважає в певній діяльності;
- за різними модальностями;
- за характером цілей, мети діяльності, а саме її присутності, або ж відсутності;
- за тривалістю закріплення та збереження матеріалу (у зв'язку з його роллю та місцем у діяльності, або при установці на тривалість збереження).

Уперше за характером психічної активності пам'ять була класифікована П. Блонським [2, 37].

Науковець виділяє такі види пам'яті: образна, рухова пам'ять, емоційна та словесно-логічна [2, 29–31]. Усі вони перебувають у тісній взаємодії та окремо одна від одної майже не розглядаються. Саме П. Блонському вдалося визначити особливості й відмінності окремих видів пам'яті.

Пам'ять музична, на підставі спільних рис із загальною пам'яттю, має поділ на власні види, рівні, функціонує за схожими законами й вивчається за певними категоріями. Її механізмами є ті самі процеси, що і в загальній пам'яті: запам'ятовування, збереження музичної інформації, її відтворення під час впізнавання мелодій, чи їх пригадуванні та забування.

Типологічний поділ **музичної пам'яті** здійснюється на підставі досліджень багатьох учених.

Науковець А. Алексєєв розглядає музичну пам'ять як «синтетичне» поняття, що інтегрує в собі слухову, рухову, логічну пам'ять, зорову та інші види пам'яті [1, 104]. У своїй праці «Методика навчання гри на фортепіано» він описує види пам'яті, включені до музично-виконавської діяльності, а саме гри на фортепіано.

Він вважає необхідним, щоб в інструменталістів були розвинені щонайменше три види пам'яті: слухова, яка при сприйманні та запам'ятовуванні музичного твору є основоположною для належної роботи в будь-якій області музичного мистецтва, у будь-якому виді музичної діяльності

суб'єкту освітнього процесу; логічна – пов'язана з осмисленим ставленням до змісту твору, його складових частин і характеристик музики, закономірностей її розвитку, та рухова – важлива для виконавця-інструменталіста. Будучи за структурою здатністю складною, багатоскладовою (іншими словами, «ансамблем властивостей»), у музичній пам'яті в органічній єдності взаємодіють різні види пам'яті [1, 104].

Дослідниця питання гри музичних творів напам'ять Л. Маккіннон унеможлиблює існування музичної пам'яті як якогось окремого виду. Вона зазначає, що музична пам'ять – «це пам'ять вуха, ока, дотику й руху» [6, 19]. Думка науковця Л. Маккіннон стосовно розучування музичних творів полягає в тому, що під час даного процесу в єдності «співпрацюють» декілька видів пам'яті – слухова (має визначний характер), дотикова й моторна (рухова), а зорова пам'ять «доповнює цей своєрідний квартет» [6, 21].

Також, як вважає Г. Ципін, музикант-виконавець спирається у своїй практичній діяльності на слухо-образну, емоційну, конструктивно-логічну й рухово-моторну (або, як зазвичай кажуть, «пальцеву») пам'ять [10, 101]. Названі ним види пам'яті можуть виступати в найрізноманітніших індивідуальних поєднаннях і комбінаціях, до них також може бути залучена й зорова пам'ять, що має певне значення для окремої частини музикантів.

Щодо видів пам'яті, включених у музичну діяльність, існує думка С. Савшинського, що музична пам'ять – «комплексна» – вона одночасно слухова, зорова, та м'язово-ігрова [9, 29].

Сенсорна пам'ять, пам'ять миттєва, здійснює зберігання інформації на рівні рецепторів. Деякі її форми отримали спеціальні назви: іконічна (зорова) та ехоїчна (слухова) сенсорна пам'ять. Як зазначає дослідник сенсорної пам'яті, американський професор когнітивної науки М. Колтхарт, у ній зберігається сенсорна інформація навіть після припинення впливу стимулу [11, 185–186].

Образна пам'ять розуміється нами як запам'ятовування, збереження й відтворення образів предметів і явищ дійсності, що сприймалися раніше. Дані образи сприймаються зоровими, слуховими, дотиковими, нюховими аналізаторами органів чуттів. Особливості, що характерні для даного виду пам'яті, – це відсутність повноти, світлості, так звана анемічність та мала виразність образів.

Специфіка образної пам'яті проявляється в тому, що відтворення сприйнятого раніше може нерідко розходитися зі своїм оригіналом, а образи можуть змішуватися або диференціюватися. Говорячи про здійснення того чи іншого виду музичної діяльності, ми обов'язково матимемо справу з художніми образами. Підвидом даної пам'яті є художньо-образна пам'ять.

Зорова пам'ять пов'язана із запам'ятовуванням, збереженням і відтворенням зорових образів. Досліджуваний багатьма науковцями, цей вид пам'яті тісно пов'язаний зі сприйманням та уявою людини. Здатність до

візуального уявлення предметів і явищ поліпшує процес їх запам'ятовування та подальшого відтворення. Зорова (просторова) уява положення звуків мелодії відіграє велику роль у розучуванні пісень. Велику роль для розвитку зорової пам'яті людини відіграє попередній досвід зорового сприймання.

Слухова пам'ять – пам'ять, пов'язана зі слуховою (аудіальною) модальністю. Вона розуміється нами як здатність до запам'ятовування, збереження та відтворення різноманітних звуків, будь то мовних, шумових, чи музичних. У своїй монографії, О. Вейн істотного значення для слухової пам'яті надає запам'ятовуванню ритму. Він наводить приклад, що перш ніж згадати який-небудь вірш чи мелодію, відтворюється спочатку ритм (незалежно від слів і звуків), а потім слідує необхідні слова вірша чи звуки мелодії [4, 109].

У нормально розвиненій і правильно організованій музичній пам'яті завжди буде передувати, грати домінуючу роль слуховий (слухо-образний) компонент; остання обставина визначається самою специфікою музичної діяльності. І дійсно, оскільки музика – мистецтво слухових вражень і сприйняття, музична пам'ять є відповідно насамперед слуховою пам'яттю.

Пам'ять на дотик, нюх, смак та інші види пам'яті не відіграють особливої ролі в музичній діяльності особистості. Їх значення незначне, другорядне, а можливості обмежені.

Рухова (або моторна, моторно-рухова) пам'ять розуміється нами як пам'ять на рухи та їх характеристики (швидкість, точність тощо). Саме вона бере участь у формуванні специфічних рухових умінь і навичок, здійснення яких передбачають різні види діяльності: від елементарних навичок, пов'язаних із рухами (ходіння, стрибки) до необхідних у професійній діяльності навичок (жонглювання, ліпка, гра на музичних інструментах тощо).

Інколи робота над розучуванням інструментальних музичних творів має суто механічний характер, спрацьовує так звана «пальцева» пам'ять (за Г. Ципіним) [10, 101].

На точність відтворення рухів впливають оточуючі умови, у яких вони вивчались і виконувалися раніше; використання спеціальних інструментів, або допомога конкретних людей. У кардинально нових, особливих чи неприродних умовах ми виконуємо недовершені рухи, з певною недосконалістю.

Дослідник О. Вейн зазначає, що рухова, або моторна пам'ять скерована на те, щоб запам'ятати та з легкістю відтворити рухи й усе те, що з ними пов'язано. Рухова пам'ять важлива для багатьох спеціальностей, що вимагають швидкого й точного відтворення складних і точних рухів, як для музикантів, хірургів, артистів балету, жонглерів, акробатів тощо [4, 109].

Музична пам'ять тісно пов'язана з емоціями. Важливим видом для здійснення музичної діяльності особистості є також **емоційна пам'ять** як пам'ять на почуття, переживання, що бере участь у роботі інших видів пам'яті.

Доктор психологічних наук М. Кузнецов визначає емоційну пам'ять як підсистему (вид) пам'яті, що полягає у фіксації, збереженні, трансформації та наступному відтворенні певних почуттєвих станів людини, у яких закодоване її ставлення до об'єктів, подій, ситуацій, людей [5, 3].

Також науковець вважає, що емоційна пам'ять як компонент цілісної мнемічної системи особистості робить специфічний внесок у запам'ятовування, збереження, впізнавання й відтворення різних видів інформації. Вона робить матеріал для запам'ятовування емоційно забарвленим, «забезпечує міцніший зв'язок зі смисловими утвореннями особистості» [5, 10].

На емоційному ставленні дійсно ґрунтується міцність збереження в пам'яті матеріалу, що запам'ятовується: ті предмети та явища, що викликають у людини найбільш виразні емоційні переживання, ми запам'ятовуємо без додаткових мнемічних зусиль, також сильний емоційний відгук сприяє довгостроковому запам'ятовуванню.

Здатність запам'ятовувати й відтворювати почуття є визначальною в життєдіяльності кожної особистості, для задоволення її потреб та інтересів, вона здійснює відносини з оточуючим світом.

Відповідно до типу запам'ятовування, музична пам'ять, як і загальна буває **мимовільна й довільна**. Детальніше до розгляду даних видів пам'яті ми зверталися при попередньому аналізі типів музичного запам'ятовування.

За часом збереження музичного матеріалу музична пам'ять може поділятися на: сенсорну, короткочасну, довготривалу, оперативну, проміжну та генетичну відповідно до того, на який за тривалістю термін на кожному з цих рівнів може зберігатись інформація.

У **короткочасній пам'яті** збереження матеріалу обмежене певним, як правило, невеликим періодом часу. Будь-яка інформація після сприйняття органами чуттів, а отже, знаходячись на рівні сенсорної пам'яті, потрапляє в короткочасну. Після цього або ж повністю забувається, або переходить в довгострокову пам'ять (за умови одно – двократного повторення).

Об'єм короткочасної пам'яті також обмежений і в середньому дорівнює 4–5 одиницям інформації. Вагомою особливістю даного виду пам'яті є кількість одиниць інформації, що людина здатна точно відтворити вже після декількох десятків секунд від першого її сприйняття.

У короткочасній пам'яті зберігається фрагментарний, узагальнений образ того, що сприймалося, його найважливіші компоненти. Вона має мимовільний характер, установка здійснюється лише на відтворення матеріалу в майбутньому.

У довготривалу пам'ять з короткочасної переноситься лише та інформація, що є цікавою, актуальною для людини, відповідає її потребам та інтересам.

Довготривала пам'ять здійснює збереження матеріалу, що запам'ятовується, на більш тривалий термін. Вона різниться індивідуально,

але за обсягом інформації та самою тривалістю її збереження не є обмеженою.

Багаторазове й систематичне відтворення інформації лише зміцнює сліди в довгостроковій пам'яті. У процесі використання довгострокової пам'яті для згадування нерідко потрібно мислення та волеволі зусилля, тому її перебіг зазвичай практично пов'язаний з двома цими процесами.

Оперативна пам'ять обслуговує певну діяльність через надходження інформації з короткочасної та довготривалої пам'яті, а отже займає проміжне положення між ними.

Вона необхідна для виконання поточної діяльності та розрахована на збереження матеріалу протягом заздалегідь визначеного терміну. Цей термін зумовлений цільовим завданням, що постає перед особистістю, і спрямований виключно на вирішення даного завдання. Після його виконання інформація з оперативної пам'яті може зникати через непотрібність.

Існує також **пам'ять генетична**, що розуміється нами як генотипна пам'ять, інформація в якій зберігається, передається та відтворюється у спадок. Якісні характеристики такої пам'яті не піддаються коригуванню й не залежать від впливу навчання та виховання особистості.

Іноді зустрічається особливий тип пам'яті – так звана ейдетична пам'ять (від грецького слова «ейдос» – образ). Ейдетичний образ – це чіткий, яскравий, барвистий образ, який людина буквально бачить за відсутності предмету чи явища. За образом висловом У. Джемса, при ейдетичній пам'яті «мозок сприймає як віск, а утримує як мармур» [3, 7].

Специфіка нашого дослідження зумовлює важливість звернення також до **репродуктивної**, буквально «відтворювальної» пам'яті. Її головними характеристиками є висока швидкість запам'ятовування, досить чітка якісна відтворення, але обмежений, недовготривалий термін зберігання. Так, наприклад, вивчення напам'ять музичного твору проходить у дітей майже автоматично, без особливих зусиль, але ці твори швидко ними забуваються, за необхідності можуть бути виконані від початку до кінця й не інакше. Причина тому – відсутність будь-якої власної переробки інформації, її безпомилкове заучування.

Сучасними методистами в області розвитку музичної пам'яті великого значення надається попередньому аналізу твору, який сприяє більш точному та якіснішому запам'ятовуванню музичної інформації.

Психолог Г. Уіпл, займаючись проблемою розвитку музичної пам'яті студентів у виконавській діяльності (грі на фортепіано), дійшов висновку, що при попередній аналітичній роботі над розучуваним твором значно зростає ефективність його запам'ятовування, ніж безпосередньо одразу приступаючи до його практичного вивчення. Він практично довів його перевагу над методом розучування музичного твору, у якому етап попереднього аналізу був вилучений [8, 190].

На важливості залучення свідомості та мислення до процесу запам'ятовування музичного твору акцентує увагу і Л. Маккіннон, яка вважає, що надійним способом для розучування музики є «аналіз та встановлення свідомих асоціацій» [6,43].

На думку К. Мартінсена, на розучування музичних творів позитивно впливає вміння виконавця детально розглядати всі найдрібніші подробиці розучуваного твору, вміння сприймати ці деталі як окремо, так і збирати воєдино. Це поняття в його працях дістало назву «конструктивності пам'яті» [7, 186].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Музичну пам'ять ми розглядаємо не як окремий вид загальної пам'яті, а як симбіоз її видів, функціонуючих у музичному запам'ятовуванні, збереженні та відтворенні матеріалу. Це пам'ять зорова, слухова, рухова, емоційна, короткочасна й довготривала.

У роботі над розвитком музичної пам'яті слід керуватися залежністю процесу запам'ятовування музики від вікових особливостей пам'яті особистості. Включення різних видів пам'яті, поєднання того чи іншого виду з іншим залежить від індивідуальних особливостей, здібностей особистості та від виду музичної діяльності. Основні процеси, закони та механізми пам'яті, її види й характеристики притаманні всім людям, не залежно від їхнього віку.

У своїй подальшій науковій розвідці ми маємо на меті детальніше розглянути лише ті види пам'яті, які мають безпосереднє відношення до музичної діяльності особистості молодшого школяра: будь то ознайомлення з музичним твором із метою його запам'ятовування та подальшого відтворення, чи вивчення нової розспівки, або пісні; чи сприймання нового музичного матеріалу для подальшого виконання хореографічних рухів тощо.

Наступним етапом нашого дослідження має стати пошук шляхів діагностики та тренування зорової, слухової, рухової, емоційної та довготривалої пам'яті молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. Л. Методика обучения игре на фортепиано / А. Л. Алексеев. – М., Издательство Музыка, 1978. – 130 с.
2. Блонский П. П. Память и мышление / П. П. Блонский. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
3. Васильева Е. Е. Суперпамять или как запомнить, чтобы вспомнить? / Е. Е. Васильева, В. Ю. Васильев. – М. : Хранитель, АСТ, Астрель, 2002. – 97 с.
4. Вейн А. М. Память человека / А. М. Вейн, Б. И. Каменецкая. – М. : Наука, 1973. – 207 с.
5. Кузнецов М.А. Емоційна пам'ять у мнемічній системі особистості: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / М.А. Кузнецов ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2008. – 40 с.
6. Маккіннон Л. Игра наизусть / Л. Маккіннон. – Л. : Музыка, 1967. – 143 с.
7. Мартинсен К. А. Индивидуальная фортепианная техника на основе звукотворческой воли / Карл Адольф Мартинсен. – М. : Музыка, 1966. – 220 с.

8. Петрушин В. И. Музыкальная психология : учебное пособие для вузов / В. И. Петрушин. – 2-е изд. – М. : Академический Проект; Трикста, 2008. – 400 с.

9. Савшинский С. И. Пианист и его работа / С. И. Савшинский. – М. : Классика XXI, 2002. – 244 с.

10. Цыпин Г. М. Обучение игре на фортепиано : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2119 «Музыка и пение» / Г. М. Цыпин. – М. : Просвещение, 1984. – 176 с.

11. Coltheart M. Iconic memory and visible persistence / Max Coltheart // Perception & Psychophysics. – 1980. – Vol. 27 (3). – P. 183–228. – Mode of access :

<http://link.springer.com/article/10.3758/BF03204258#page-1>

РЕЗЮМЕ

Рожко И. В. Вопрос типологии музыкальной памяти личности.

В статье осуществлен анализ и сравнение существующих подходов к классификации музыкальной памяти личности, подробно рассмотрены отдельные виды памяти, конкретизировано содержание понятий сенсорная, зрительная, слуховая, двигательная, кратковременная и долговременная память в музыкальной деятельности личности.

Практическое значение исследования заключается в обобщении передового педагогического опыта по проблеме типологии музыкальной памяти личности; в определении главных особенностей ее функционирования. В дальнейшем исследование нацелено на определение методов диагностики и развития музыкальной памяти младшего школьника в соответствии с ее подвидами.

Ключевые слова: музыкальная память, виды музыкальной памяти (сенсорная, зрительная, слуховая, двигательная память, кратковременная и долговременная).

SUMMARY

Rozhko I. The question of the personality's musical memory typology.

The article deals with the analysis of current approaches to the musical memory classification. The characteristics of certain types of memory are discussed there. The content of the concepts «sensory», «visual», «auditory», «motor», «short-term» and «long-term memory» in the musical activity of the person are described in this research.

The functioning of memory is a complex process, which consists of various actions, operations and time stages. It has its own mechanisms. It requires the involvement of other cognitive processes, special mnemonic abilities, willpower and motives of the personality. It is closely linked with emotions.

Neurophysiological, psychophysical and pedagogical aspects of memory are relevant and sufficiently studied. The specificity of musical memory requires moving the results of these studies by the music activity of the person.

There are several basic approaches to classification of memory (P. Blonsky, O. Veyn, R. Shyffin and R. Atkinson) in modern scientific works. They are based on various factors: the nature of mental activity, the nature of the objectives, of the time, of the material's consolidation and preservation.

The typological division of musical memory is based on the researches of many scholars: L. Mackinnon, G. Tsypin and S. Savshynsky.

The musical memory can be involuntary and voluntary like a total memory. We addressed to these types of memory in the preliminary analysis of the types of musical memorization. The musical memory can be divided by the time of preservation of musical material on: sensory, short-term, long-term, intermediate and genetic.

The practical significance of the investigation is by the generalization of the advanced pedagogical experience on the issue of musical memory of the personality. The future

research is aimed at identifying of diagnostic methods and the development methods of musical memory of the younger school children.

We consider that musical memory is not a separate type of memory, it is a symbiosis of species, operating in the music memorization, preservation and reproduction of the material. The basic processes, laws, types and mechanisms of musical memory are common to all people, regardless of age. In future we must find the ways to diagnose and train visual, auditory, physical, emotional and long-term memory of junior school children.

Key words: *musical memory, types of musical memory (sensory, visual, auditory, motor memory, short-term and long-term memory).*

УДК 374.015.31:373.2

О. С. Семенов

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ З РАНЬОГО ФОРМУВАННЯ ТВОРЧО СПРЯМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАНЦЯ

Метою статті є обґрунтування структурно-функціональної моделі змісту діяльності позашкільного навчального закладу, орієнтованого на формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника. За допомогою методу моделювання виокремлено теоретико-методологічний, дослідницько-експериментальний та прикладний блоки структурно-функціональної моделі. Автор акцентує, що зміст позашкільної освіти спрямований на всебічний розвиток особистості, формування нового соціального досвіду на основі бажань дитини з урахуванням її здібностей. Наголошується, що реалізацію змісту позашкільної освіти необхідно розпочинати з вихованцями дошкільного віку, забезпечуючи їх ранній розвиток та селекцію особистісних творчих спрямувань.

Ключові слова: *позашкільна освіта, зміст діяльності позашкільного навчального закладу, структурно-функціональна модель, старший дошкільник, творчо спрямована особистість старшого дошкільника*

Постановка проблеми. Зміст діяльності позашкільного навчального закладу є ключовим чинником формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника, базовою ланкою в системному ланцюгу «освітнє середовище позашкільного навчального закладу – творча особистість педагога – творчо спрямована особистість старшого дошкільника». Іншими словами, зміст діяльності позашкільного навчального закладу – це відповідна точка реалізації *практичної* складової позашкільної освіти й виховання.

Зміст позашкільної освіти є важливим компонентом у відкритій системі формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника й базується на світових гуманістичних основах, визнанням творчого розвитку особистості як рушійної сили освітнього процесу. Про це зазначено в «Законі України про позашкільну освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., Концепції позашкільної освіти і виховання, Концепції